

IZVAJANJE AGRARNE REFORME NA VELEPOSESTVU OSKARJA KOZLERJA IZ ORTNEKA

STANE GRANDA

Med najpomembnejše dogodke iz življenja našega kmeta v času med obema vojnama sodijo tudi tisti, ki so povezani z izvajanjem agrarne reforme. Kot je znano, so graščine izgubile precej svoje zemlje v letih po odpravi fevdalizma leta 1848. Med tem ko je bil ta proces glede dodeljevanja obdelovalne zemlje razmeroma ugoden za kmeta, pa tega ne bi mogli trditi glede gozdov. Seveda pa je kljub temu pri graščinah ostalo še precej obdelovalne zemlje in pašnikov, ki so jih deloma izrabljali v okviru lastne ekonomije, deloma pa dajali v zakup. Ker je bil v drugi polovici 19. stoletja proces drobljenja kmetij zelo intenziven, se je žela po zemlji stopnjevala.

Določene spremembe posestnih razmerij je napovedalo že Narodno veče Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tudi regent Aleksander je pohitel z izjavo, ki je kmetom obljubljala veleposestniško zemljo.¹ Napovedi o agrarni reformi moramo ocenjevati s treh zornih kotov. V prvi vrsti naj bi pomenila socialno-ekonomske reforme; le-te naj bi zmanjšale bedo, ki je kraljevala v večini kmečkih hiš. V mesecih neposredno po koncu vojne je napovedovanje agrarnoreformnih ukrepov pomenilo tudi nevtraliziranje revolucionarnega vrenja, ki je zajelo tudi naše vasi. To dokazujejo najboljše naše »republike«, ki so nastajale ne med področji z večjim številom industrijskega delavstva, temveč med kmečkimi naselji. Tretji moment, ki pa za novo državo ni bil najmanj pomemben, je bil obračun s stebri oblasti stare monarhije. Agrarna reforma je ponudila možnost, da zmanjšajo ekonomsko in s tem tudi politično moč tistih, ki novi državi niso bili naklonjeni in niso hoteli postati niti njeni državljani. Taki primeri so bili na primer knezi Auerspergi iz Kočevja.²

Že februarja 1919 so bile izdane Predhodne odredbe za pripravo agrarne reforme. Te so med drugim razlaščale vsa veleposestva, ki so imela vsaj 100—500 oralov obdelovalne zemlje. Razdelili naj bi jo med male kmete, invalide, vdove in sirote vojakov, ki so se borili za novo državo kot tudi njih same in prostovoljce. Zemlje naj ne bi dobili takoj v lastništvo, temveč v zakup. Podržavili naj bi tudi vse večje gozdne komplekse. Julija 1919 je bilo določeno, da smejo veleposestniki v Sloveniji obdržati 75 ha obdelovalne zemlje ter še 125 ha ostale, vsa druga površina pa naj bi se razdelila, postala naj bi objekt agrarne reforme. Zelo so omejili tudi razpolagalno pravico

z veleposestjo. Njeni lastniki je niso smeli obremenjevati z dednimi pogodbami, krediti... in ne prodajati oziroma so zadnje lahko storili v izjemnih primerih le s privoljenjem države na račun tistih površin, ki naj bi jim ostale po dokončni izvedbi agrarne reforme. Februarja 1920 so postavili veleposestva pod državno nadzorstvo in nekatera celo pod neposredno upravo. Se posebno so nadzorovali ravnanje z gozdovi. Septembra istega leta so določili, da lahko dobijo zemljo vsi zgoraj naštetih v štiriletni zakup, vendar le njive, travnike in pašnike, ne pa vinogradov, vrtov in sadovnjakov. Zemljo naj bi dobili tisti mali kmetje, ki so imeli manj kot 10 oralov zemlje, vendar ne več kot oral na člana družine. Pašnike so lahko dobili le v kolektivno posest kmetje okoliških vasi. Zakupniki so lahko postali tudi vaški obrtniki, ki samo od svoje obrti niso mogli živeti. Višino zakupnine je določal katastrski dohodek. Veleposestnik pa je ni dobil v celoti, ker mu jo je četrtno vzela država za kritje stroškov v zvezi z agrarno reformo. Gozda kmetje niso mogli dobiti v zakup, marveč so jim lahko odkazali le določene količine lesa za kritje njihovih neposrednih potreb.

Tem ukrepom so prisluhnili zelo natančno tudi kmetje s področja, ki teži k Ribnici kot svojemu središču. Njihove kmetije, med katerimi so prevladovale majhne, so bile prislonjene ob veleposest, ki je pripadala knezom Auerspergom, grofom Auerspergom s Turjaka, ribniškimi Rudežem in ortneškim Kozlerjem. Seveda so bile turjaška, zlasti pa ribniška in ortneška drobiž, v primerjavi s knežjo, vendar je za tistega, ki strada, tudi drobtina dragocena.

Kozlerji³ so bili v novejši slovenski politični in gospodarski zgodovini znane osebnosti. Zlasti to velja za Petra (1824—1879), ki se je v revolucionarnem letu 1848/49 odlikoval kot eden najbolj znanih zagovornikov slovenskih političnih zahtev. Danes ga mnogi poznajo predvsem kot avtorja Zemljovida slovenskih dežel. Njegova starejša brata Ivan (1819—1898) in Josip (1822—1917) našim prednikom v političnem pogledu nista bila najbolj naklonjena, bila pa sta prizadevna gospodarstvenika, ki se nista trudila le za lasten žep. Vsi trije so bili bili ustanovitelji današnje pivovarne Union, srečamo pa jih tudi pri drugih gospodarskih podjetjih tistega časa. Njihov oče Ivan (1780—1864) spada med

liste prebivalce naše dežele, ki so iz vrst preprostega ljudstva prešli med lastnike gradov. Bil je namreč uspešen trgovec in je kapital investiral v nakup nepremičnin. 1820. leta je kupil ortneško graščino od grofa Benjamina Lichtenberga. Leta 1845 je posestvo prevzel že omenjeni najstarejši sin Ivan, pi ga je 1892. leta prepustil sinu Janezu Krstniku. Ta je že šest let kasneje umrl in posestvo je prešlo na tri mladoletne otroke: Greto, ki je umrla že 1910, bolehnega Janeza, ki je zaman iskal zdravje celo v tujini in je 1926 umrl za jetiko, in Oskarja.⁴

Ob zlomu monarhije sta bila Janez in Oskar še vedno mladoletna. Prvi je bil na zdravljenju v Svici, Oskar pa v italijanskem vojnem ujetništvu. Za posestvo so skrbeli skrbniki mladoletnih fantov iz vrst bližnjega sorodstva, upravljal pa ga je sposobni oskrbnik Josip Göderer. Obsegalo je nekaj čez 1350 ha. Prevladoval je gozd, ki je ležal v dokaj sklenjenem kompleksu okoli gradu, večina obdelovalne zemlje in pašnikov pa je bila na Barju. Njihove parcele so ležale v katastrskih občinah Velike Poljane, Zigmariče, Vinice in Gorenja vas v sodnem okraju Ribnica; Lužarje, Selo, Sv. Gregor, Male Poljane, Dvorska vas, Mlaka v sodnem okraju Velike Lašče; Strmec v sodnem okraju Lož ter Trnovsko predmestje, Iška Loka, Karlovško predmestje in Tomišelj v okolici Ljubljane.⁵ Poleg gradu v Ortneku, ki pa je bil še skoraj nov, saj so Kozlerji starega, ki je stal nad njim, 1884 opustili in se preselili v novega,⁶ bližje cesti, ki pa je danes tudi že v žalostnem stanju, je h graščini spadalo še 20 hiš.

Bile so raztresene od Ljubljane do neposredne okolice gradu. V glavnem so v njih živeli občasni ali stalni delavci veleposestva. Graščina je namreč imela kar pet žag venecijank, na katerih so žagali predvsem svoj les. Imeli so tudi lasten mlin. Ob koncu vojne so imeli dva para konj — tretji je bil mobiliziran — in 6 glav goveje živine. V banki so imeli shranjenih nekaj čez 80.000 kron gotovine, na posest je bil intabuliran tudi dedni delež v znesku 285.000 kron s 4 % obrestmi.⁷

15. marca 1919 je narodna vlada v Ljubljani izdala odločbo, s katero je uvedla nadzor nad ortneško posestjo z utemeljitvijo: »Utemeljena je namreč domneva, da se hoče posestvo odtegniti obdavčenju s tem, da poseka nepriemno veliko lesa in prodaja zemljišče.«⁸ Ta utemeljitev je bila v tem času splošna formula in bolj ilustrira splošen strah pred postopki veleposestnikov kot pa konkretno ravnanje. Kozlerjev oziroma njunih skrbnikov in oskrbnika. Za nadzornika so imenovali Alojza

Klavsa bivšega notarskega uradnika in posestnika iz Gorenje vasi pri Ribnici. Ta je za svoje delo prejemal 300 kron mesečne plače. Graščina je morala kriti tudi stroške zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja, mu dati na razpolago sobo s kurjavo ter kriti potne stroške. Kmalu je med nadzornikom in skrbnikom prišlo do napetosti. Sorodnik Kozlerjev, baron Lazzarini iz Smlednika, je že decembra 1919 zahteval njegovo zamenjavo, kajti Klaus po njegovem mnenju ni ločil niti smreke od jelke. Oblast ga je marca naslednjega leta res zamenjala z inž. Karlom Tavčarjem iz Ljubljane, ki pa je bil januarja 1921 razrešen te dolžnosti. Nadzorstvo je prevzel neposredno okrožni agrarni urad v Ljubljani. Kot zanimivost naj navedemo, da je bil v zemljiško knjigo vpisan nadzor istočasno, ko je Klavs nastopil svojo službo, zaznamba prepovedi odsvojitve in obremenitve pa je bila ukazana šele marca 1920.

Takšni postopki države so lastnike veleposestev spravljali v precej slabo voljo. Leta neposredno po vojni so bila namreč čas, ko so les lahko izredno dobro prodajali. Tako je Göderer iztržil za gozdne produkte (jamski les za rudnike, rezan les, hlodovino, hmeljarice, les za kurjavo, za suho robo, drevesno lubje ...) od 4. marca pa do konca leta 1919 369.905,87 kron, v naslednjem letu preko 700.000 kron, leta 1921 pa so že samo v prvem polletju to vsoto presegli za več kot 10 %, naslednje leto pa so iztržili že skoraj 1,2 milijona kron. Tak dohodek, od katerega so morali plačati 5 % v Fond za pokrivanje stroškov agrarne reforme in kolonizacije, so namreč prijavili.⁹ Seveda pa ne vemo, če so in koliko dohodka tudi utajili. Tako živahna gospodarska dejavnost graščine pa ni ostala neprikrita kmetom, ki so na tiho računali, da bo del gozdov prešel v njihovo last. Poleti 1922 so se namreč uradno pritožili oblastem, da veleposestnik preveč izsekava in da misli to dejavnost še povečati, ker namerava nasproti ortneške železniške postaje zgraditi parno žago, za katero je že kupil in dobil parni stroj. Oblast je uvedla preiskavo, ki pa ni ugotovila, da bi veleposestnik sekal več, kot je dopuščal načrt sečnje. Ceprav količinskih prekrškov ni bilo — nekaj pripomb je bilo glede na izbor parcel, ki jih je izsekaval — so mu sečnjo začasno prepovedali. Intenzivno gospodarsko dejavnost pa so skušali izkoristiti tudi delavci in dninarji na veleposestvu. Konec novembra 1919 so zahtevali zvišanje plač skoraj za 100 %. Oskrbnik je to seveda takoj odklonil. V pogajanju se je tedaj vključila Narodno-socialna zveza,¹⁰ v katero so bili vključeni nekateri

delavci. Tudi ta v začetku ni dosegla uspeha in njen predstavnik je pisal poverjeništvu za agrarno reformo v Ljubljani, da je oskrbnik trmast in da nič ne pomaga, če ga opozarja, da s tem pospešuje boljše vize. Oblasti je opozoril, da ob takih postopkih »je gotovo, da močnega komunističnega gibanja ne bo mogoče več zadrževati.« Očitno je ta grožnja zaleгла in januarja 1920 so se sporazumeli, da se poljskim in gozdnim delavcem zveča plača z 1,30 krone na 2,20 (zahtevali so 2,50 krone). Povečali so tudi plače delavcem na žagi in dninarjem. Slednji so dobivali različno plačo, ki je bila odvisna od spola, starosti in stanu (poročeni, samski). Poleg denarja so delavci dobivali del plačila tudi v naturi: drva, stanovanje, njive, košnje, obleko, čevlje in celo elektriko.

Do prvih zakupov zemlje bi moralo priti že leta 1919, in sicer enoletnih, od 1. oktobra 1920 pa bi jo morali dobivati kmetje že v 4-letni zakup. Kot vse kaže, pa je do tega prišlo šele 1921. Iz tega leta je namreč ohranjen seznam 85 oseb, za katere je prejel zemljo agrarni odbor Sv. Gregor s sedežem v Dvorski vasi. Ti odbori, ki so delovali v imenu kmetov kot svetovalni organi oblasti, so vnesli med nekatere kmete, zlasti med tiste, ki so imeli do tedaj v najemu graščinsko zemljo, nemalo strahu. Ustrašili so se, da bodo pri razdeljevanju zemlje prezrti in da bodo morali spremeniti svoje kmetovanje, ki je bilo prilagojeno najeti zemlji. Strah seveda ni bil brez osnove in jih je dejansko prisilil, da so se povezali z njimi.

14. februarja 1923 je bil v Ortneku sestanek med predstavniki oblasti in veleposestnikom, na katerem so določili, katere parcele naj bi obdržal in katere naj bi dobili kmetje v zakup. Polovico od 75 ha si je lahko izbral sam, drugo polovico pa mu je določila oblast. Dobil je celo nekaj več kot 75 ha in še 20 ha obdelovalne zemlje kot deputat za oskrbnika in drugo zaposleno osebje. 19. februarja je bil na osnovi sklepov tega sestanka izdan odlok o 4-letnem zakupu. Ohranjeni so podatki le za občinske agrarne odbore, ne pa za posamezne kmete: Crna vas 54,28 ha, Tomišelj 27,96 ha, Iška Loka 19,71 ha, Iška vas 14,73 ha, Ljubljana-mesto 0,84 ha, Lužarji 38,74 ha, Sv. Gregor 21,09 ha, Bloke 4,97 ha ali skupaj 182,32 ha. Ze naslednje leto pa je prišlo do sprememb. Površina vse zakupne zemlje se je povečala za 10,23 ha ter za 2 ha še deputatna zemljišča.¹¹

30. maja 1925 je ministrstvo za agrarno reformo izdalo odredbo o določanju objektov in subjektov agrarne reforme. Po teh novih predpisih so morali na vsakem veleposestvu

»s katastralnimi označbami površine in kulture določiti, koliko jim je doslej ostalo maksimuma«¹² ter določiti tisti del veleposestva, ki naj bi ga dobili kmetje. Natančno so morali popisati tudi gozdne parcele. 8. novembra 1925 je bil zato sklican v Ortneku sestanek, ki so se ga udeležili poleg predstavnikov oblasti in veleposestnika tudi predstavniki kmetov. V imenu agrarnih interesentov iz Sv. Gregorja sta bila navzoča Jožef Peterlin in Benedikt Turk, iz Lužarij Franc Novak in Anton Virant, ostali niso bili zastopani. Lastnik si je izbral svojo polovico maksimuma: 11,8 ha njiv, slabih 25 ha travnikov ter 0,98 ha vrtov, kar je zneslo več kot polovico, oblast pa mu je po principih arondacije in ekonomičnosti dodelila vse preostale vrtove in sadovnjake, 2,7 ha njiv in 3,4 ha travnikov. Lastnik si je skušal izposlovati še nekaj dodatnih površin. Zakon je namreč za tista veleposestva, ki so imela razvito mlekarstvo, živinorejo ali agrarno industrijo, dopuščal možnost, da jim ostanejo v lasti še dodatne površine kot super maksimum. Kozler je namreč nabavil pred nedavnim bika križanca montafonske in domače sive pasme. Oblast te utemeljitve veleposestnika ni bila pripravljena upoštevati. Bik ni bil še licenciran pa tudi plemenske postaje so bile blizu: v Ribnici, Velikih Laščah in na Turjaku in ni bilo potrebe po novi. Za 1060,92 ha gozda so ugotovili, da je to sklenjen kompleks in da bi ga bilo smotno poddržaviti. Za veleposestnikovega oskrbnika so določili deputat v obsegu 3,5 ha, za 10 zapriseženih gozdnih čuvajev pa po 1,75 ha obdelovalne zemlje. Za 29,4 ha pašnikov, ki so bili razdrobljeni v 43 parcel in ležali v 6. katastrskih občinah so ugotovili, da jih ne morejo dati v zakup in so jih prepustili dotedanjemu lastniku.¹³ Ugotovili so tudi, da podatki v katastru, na katerega so se naslanjali dotlej, ne ustrezajo stanju v naravi, zlasti pašnikov je bilo pol manj. Parcele, ki so ležale poleg gozda, je že začel zaraščati gozd. Ta proces je bil zlasti intenziven v katastrskih občinah Sv. Gregor in Lužarji. Na Barju pa so nekatere pašnike spremenili v travnike. V celoti je bil trend negativen, saj je bila razlika med stanjem po katastru in stanjem v naravi okoli 60 ha v škodo obdelovalnih površin in pašnikov. Ob takem rezultatu je popolnoma jasno, da so dotlej mnogi kmetje imeli dejansko v zakupu gozd in ne površin, kot je to izkazoval kataster, prav tako tudi veleposestvo ni uživalo pravega maksimuma. Za njegovo dopolnitev je Kozler izbral parcele v bližini graščine. Ležale so v katastrskih občinah Velike Poljane, Lužarji in Strmec. Poleg gozda je veleposestvu ostalo še dobrih 28 ha zamočvirjenih in nerodovitnih zemljišč okoli

Ortneka in Karlovice. Veleposestvo je sedaj zgubilo le tisti del obdelovalne zemlje, ki je služil za vzdrževanje podružnične cerkvice sv. Jurija v Ortneku, kjer so imeli patronat. Novi predpisi tega namreč niso dovoljevali. Na koncu so ugotovili, da je za agrarni zakup možnih le še malo manj kot 140 ha. Zadrega oblasti je bila precejšnja, jeza kmetov, zlasti prizadetih, pa še večja. Da bi kmete iz ortneške okolice, ki so bili najbolj prizadeti, vsaj malo potolažili, so veleposestniku del deputatnega zemljišča odkazali v oddaljeni katastrski občini Tomišelj. Prizadete občine so dobile odlok o reambulaciji konec februarja, začetek marca 1926. Bil je javen in so ga morale dati na vpogled vsem prizadetim, zlasti predvidenim subjektom agrarne reforme. Pritožbe so začele prihajati hitro. Med prvimi je bil veleposestnik, ki je očital nepravilnosti pri reambulaciji, neupoštevanje njegovih želja in prevelik posluš za kmečke zahteve. Kmetje iz občin Sv. Gregor in Lužarji so trdili, da v resnici ni prišlo do takih sprememb kultur kot so jih ugotovili, tudi površina zamočvirjenega in nerodovitnega zemljišča je prevelika oziroma je to posledica kvečjemu lastnikove zanikrnosti, nezadovoljni so bili tudi s površino deputatne zemlje za oskrbnika in zaposlene delavce. Oblastem so predlagali, naj dajo veleposestniku več zemlje na Barju in naj ne nosijo samo oni bremen kompenzacije veleposestnikovega maksimuma.

Barjani so se pritožili zaradi neke parcele, za katero so trdili, da ni pašnik, temveč travnik in njive. V poznejši, na zahtevo agrarne direkcije, ki je kot drugoinstančni organ vodila pritožbeni postopek, detajlirani pritožbi je veleposestnik zahteval zvečanje deputantnih površin na dobrih 39 ha in očital, da pri reambulaciji niso bile upoštevane gozdne enklave, to so jase kot take in bi morale spadati h gozdu, marveč so jih označili za travnike oziroma pašnike. Očital jim je, da so mu v maksimum všteli tudi zemljo, ki jo je z dovoljenjem oblasti leta 1922 prodal.¹⁴ Dejansko je res tega leta odprodal Kranjski stavbni družbi v okolici Ljubljane dober poldrug hektar zemlje, na Blokah pa dvema kmetoma malo manj kot 8 ha zemlje. Za oboje je dobil dovoljenje oblasti z opozorilom, da bo odprodaja opravljena na račun maksimuma.

Razpravo v zvezi s temi pritožbami so precej časa odlagali. Do nje je prišlo šele 29. septembra 1926 na sedežu veleposestva. Pritožbo Barjanov so kot neosnovano zavrnil, občinskima agrarnima odboroma Lužarji in Sv. Gregor pa so deloma ugodili. Površina zemlje

za agrarno reformo se je povečala na 141,18 ha. Kozlerjem je poleg 75 ha ostalo še 42,65 ha kot del širšega maksimuma (deputati, pašniki, stavbišča, parki, neplodno), 1060,67 ha gozdov ter še 24,52 ha zamočvirjenega, neplodnega in neobdavljivega sveta. 18. januarja 1927 je bil potem izdan odlok, ki je upošteval vse te spremembe in z njim so na enak način kot prejšnje leto seznanili javnost. Naslednja instanca za pritožbe je bila poslej ministrstvo. Tja so se kmetje iz Lužarij in Sv. Gregorja tudi obrnili. V pritožbi so zapisali: »Nam je jasno, da so se njive in travniki spremenili v pašnike samo zato, da se nam odvzame zemlja, katero smo uživali že skozi šest let. Istotako se deputati pretirani. — Pred agrarno reformo so imeli na Kozlerjevem veleposestvu tri deputante, sedaj jih imajo 10!« Svoje pisanje so sklenili z opozorilom: »Posebej poudarjamo, da smo vso zemljo in še več, kakor smo jo imeli v zakupu zadnjih šest let, uživali kot zakupniki tudi že davno poprej, in sicer skozi več desetletij.«¹⁶ Zadnji citat so še posebej poudarjali.

Na koncu so prosili ministra, naj pošlje svoje uradnike, da se bo prepričal o točnosti njihovih navedb. Svojo pritožbo je ponovil tudi barjanski agrarni odbor. Uradnikov iz Beograda ni bilo, pač pa je prej kot v enem mesecu prišlo opozorilo, da je okrožni agrarni urad pri reambulaciji 1925. leta storil nekaj hudih napak. V katastrskih občinah Velike Poljane, Male Poljane, Dvorska vas, Sv. Gregor, Lužarje, Tomišelj so nekatere travnike v katastru v naravi ugotovili kot pašnike kar pa ni dovoljeno, ker se negativne spremembe ne smejo upoštevati. Po mnenju ministrstva je ta proces zajel okoli 13,5 ha travniških površin. Mesec dni kasneje je agrarna direkcija na zahtevo ministrstva zahtevala od veleposestnika podatke o obsegu deputatov pred začetkom agrarne reforme. Veleposestnik je v svojem odgovoru prikazal, da so bili ti dejansko večji kot so mu jih dodelili. Tak odgovor pa je bil seveda le logična posledica orientacije veleposestva v gozdarstvo in zanemarjanja poljedelstva. Prosili so ga tudi za podatke o enklavah, kaj smatra še za travnike in kaj so dejansko že pašniki.¹⁶

Pritožbe, še bolj pa dogajanje v parlamentu, uboj Radiča, uvedba diktature ter z njo zvezane ustavne in upravne spremembe pa so nadaljnje izvajanje reforme upočasnile. Občinski in okrožni agrarni odbori kot tudi direkcija in ministrstvo za agrarno reformo so bili odpravljeni, odločanje je prešlo v roke rednih političnih oblasti: občin, okrajev, banovine in ministrstva za kmetijstvo. Reševanje spora so

posestvo tudi sicer ne potrebuje toliko zemlje, saj jo je lansko pomlad ponujalo po 0,50 din za m². Zahtevali so revizijo sklepov zadnjega sestanka.¹⁹

Ministrstvo je že decembra reagiralo in zahtevalo dodatna pojasnila od banovinske uprave. Ker z njimi ni bilo zadovoljno, je v pozni jeseni 1933 prišlo do novega sestanka banovinskih uradnikov, veleposestnika in predstavnikov političnih občin Velike Lašče, Sodražica in Ribnica.

Skupaj so ugotovili, da je bilo načelo, da agrarni zakupniki ne smejo izgubiti obdelovalne²⁰ zemlje, upoštevano, in da so interesi kmetov zavarovani. Opravljena je bila tudi ponovna reambulacija parcel, na podlagi katere so izločili za agrarno reformo 175 ha, in sicer po katastrskih občinah Velike Poljane 3,98 hektara njiv in 1,93 ha travnikov, Strmec 1,92 ha travnikov, Sušje 0,92 ha travnika, Dvorska vas 0,89 ha travnika in 0,39 ha obdelovalnega pašnika, Sv. Gregor 1,50 ha njiv in 7,74 ha travnikov, Lužarji 5,72 ha njiv, 39,34 hektara travnikov, in 0,43 obdelovalnega pašnika, Tomišelj 95,99 travnikov, 1,18 ha obdelovalnih pašnikov in 3,09 ha neplodnega zemljišča, Iška Loka 0,94 ha travnika in 0,18 ha neplodnega zemljišča in Karlovško predmestje 8,83 ha travnika.²¹ Iz zgornjih števil je razvidno, da so kmečke pritožbe zalegle. Izkazalo se je, da je bilo njiv dejansko manj, kot je to izkazoval kataster, bilo pa je več travnikov in dobrih 10 ha manj gozda v primerjavi z letom 1925. Veleposestnik je namreč prejel tako ožji kot širši maksimum v polnem obsegu, to je skupaj 200 ha in seveda gozd, ki je meril 959,43 ha. Ob tej priložnosti je bil narejen tudi popis celotnega posestva, iz katerega bomo navedli nekaj dejstev, ki kažejo na razvoj v zadnjih 13 letih. Veleposestvo je imelo zaposlenega gozdnega upravitelja in 4 gozdne čuvaje. Vsi so uživali deputatno zemljišče. Poleg njih sta ga uživali tudi dve vdovi njihovih nekdanjih tovarišev. Veleposestvo je imelo 4 lastne žage, in sicer: parno s polnojarmenikom in drugimi dopolnilnimi stroji v Dulah, vodno z 1 polnojarmenikom in krožno žago v Ortneku ter venecijaniki v Karlovcih in Borovcu. V primerjavi s stanjem 1919 vidimo, da je ena prenehala obratovati. Ti obrati so stalno zaposlovali 22 oseb, od katerih jih je bilo 12 kvalificiranih. V Karlovcih so še vedno imeli mlin z mlinarjem. Večina delavcev je živela v grajskih hišah in so imeli tudi deputate. Kozler je imel v lasti tudi tri hiše, v katerih so bile gostilne, in jih je oddajal v najem. Tudi te hiše so imele nekaj ohišnice. Na gradu je bilo zaposlenih 6 oseb, v Karlovcih pa še 4. Skoraj

stalno je bilo zaposlenih še 15 delavcev v gozdu, občasno pa še precej dninarjev. Veleposestvo je imelo tudi 6 glav vprežne živine in 6 krav mlekaric. Značilno je bilo, da so nekateri kmetje redili vprežno živino za delo v graščinskih gozdovih skoraj izključno s krmo z grajskih travnikov.²²

30. decembra 1933 je banska uprava izdala nov odlok o utrditvi agrarnih objektov, ki je uradno razglasil zgornje odločitve. Občine so ga potem na običajni način razglasile in nato so čakali, da poteče pritožbeni rok. 21. januarja 1934 je vložila pritožbo Zveza slovenskih agrarnih interesentov, ki je bila ustanovljena na prelomu 1928/29 kot posebna stanovska organizacija, ki se je zavzemala za dosledno izvedbo agrarne reforme, zlasti pa je organizirala razne zadruge, ki bi bile lahko pridobiteljice gozdov in pašnikov. V pritožbi je spodbijala uvrstitev nekaterih parcel v določene kulture, zlasti na Barju, kjer je imela zelo veliko pristašev.²³ Ministrstvo, ki je pritožbe reševalo, je o tem vprašanju zahtevalo mnenje kmetijskega strokovnjaka. Ta je njihove trditve odklonil. Ministrstvo je to upoštevalo in 3. julija pritožbo zavrnilo kot neosnovano, s čimer je postal odlok pravnomočen.²⁴ Sedaj je bila situacija že bistveno lažja. V začetku oktobra je banska uprava ukazala sodiščem v Ribnici, Velikih Laščah, Ložu in Ljubljani, naj izbrisejo zaznambe prepovedi odsvojitve in obremenitve kakor tudi drugih utesnitev, ki so bile zaznamovane na temelju zakonov o izvajanju agrarne reforme.²⁵ Tiste parcele, ki so prišle deloma ali v celoti pod agrarno reformo, so dobile nove zemljiškoknjizne vložke. Na podlagi sestankov, ki so bili novembra in decembra 1934 po prizadetih vaseh, so 29. januarja naslednjega leta potrdili subjekte agrarne reforme na veleposestvu Oskarja Kozlerja. Seveda bi bilo nadvse zanimivo navesti imena, kdo je zemljo dobil, vendar je to zaradi dragocenosti prostora, še bolj pa nezanesljivosti tovrstnih podatkov nesmiselno. Ne samo, da so med samo izvedbo postopka nekateri umrli ali pa se odselili, ampak je skoraj istovčasno prišlo tudi do raznih odstopanj otrokom ali sosedom in zamenjav. Zato bomo navedli le kot ilustracijo delitvene politike naslednje podatke po katastrskih občinah: v Strmcu sta si razdelila zemljo dva kmeta, v Sv. Gregorju 8 (od 0,03—2,0 ha), Dvorska vas 6 (od 0,15 do 0,38 ha), Lužarji 67 (od 0,05—2,9 ha), Velike Poljane 11 (od 0,15—0,8 ha) Sušje 2, Tomišelj 118 (od 0,17—2,3 ha), Karlovško predmestje 16 (od 0,18—1,9 ha) in Iška Loka 2.²⁶ Nato so začeli z velikimi razmejitevimi deli, ki so jih morali plačati kmetje. Geometri so zaračunavali okoli 1,80 din za ar. Julija 1936 je komi-

sija za likvidacijo agrarne reforme že ukazala zamejničenje novih meja. Mejniki so morali biti kamniti in vsaj 60 cm visoki.

Zemlja je lahko prešla v roke kmetov na dva načina: na že omenjenega, po katerem izplača odškodnino za razlašeno zemljo Privilegirana agrarna banka, kmet pa se tako zadalži in na drugega, ki je dopuščal možnost neposrednega sporazuma o odškodnini. Seveda to ni bila navadna kupoprodajna pogodba, ker je bil v tem primeru kupec uradno določen in tudi cena je bila kontrolirana. Oblast je višino odškodnin uradno določila, in sicer so bile odvisne od čistega katastrskega donosa. Za veleposestnike je bila veliko bolj ugodna druga varianta. To lahko še toliko lažje trdimo danes, kajti druga svetovna vojna je marsikoga prikrajšala za odškodnino.²⁷ Možnost prostovoljnega ali fakultativnega odkupa zemlje je dovoljeval že zakon o proračunskih dvanajstihinah za mesec avgust, september in oktober 1925. Interesenti so lahko z dovoljenjem oblasti odkupili zemljo, ki je bila objekt agrarne reforme. Prodajalec je moral plačati 10 % kupnine v kolonizacijski fond. Na Kozlerjevem veleposestvu vse do začetka tridesetih let ni opaziti takih poizkusov. Že 1930 pa je prišlo do nekaterih sporazumov med kmeti in veleposestnikom. Kot vse kaže, je na to vplival dr. Friderik Luckmann, ljubljanski advokat, ki je bil specialist ravno za vprašanja agrarne reforme in je zastopal mnoge veleposestnike. V konkretnem primeru pa je bila med njim in Kozlerjem še sorodstvena vez. Tako kmetje kot občina, ki je uradno izjavila, da cena 0,50 din za m² ni pretirana, so bili za tak način reševanja agrarne reforme, banska uprava pa zaradi opisanih zapletov ni hotela potrditi kupnih pogodb. Vsa zadeva se je vlekla vse od leta 1932. V odloku o utrditvi objektov agrarne reforme je bilo ugotovljeno, da so Kozlerji na ta način že odprodali 27,36 ha zemlje. Do pravega razmaha tega načina izvajanja agrarne reforme pa je prišlo po izdaji zakona o likvidaciji agrarne reforme. Veleposestnik je prodajal zemljo od približno 0,15 do 0,50 din za m². Dražja je bila seveda zemlja na Barju. Dajal pa je še razne druge ugodnosti. Tako je tistim, ki so plačali odškodnino do 1. aprila 1935 dajal 16 % popust, tistim, ki so plačali v 14 dneh po odobritvi pogodbe, 15 odstotkov, v enem letu 10 %, v dveh letih 5 odstotkov, vse brez obresti.²⁸

Seveda pa so imeli kmetje še druge stroške: za geometra, prispevek za kolonizacijski fond, stroški za pogodbo, ki je stala pri advokatu Luckmannu 40 din za kupnino do 500 din, 60 din za kupnino od 500—1000 din, 80 din za

kupnino do 2000 din, preko te vsote pa 100 din. Oblast, ki je vse to nadzirala, je kmete preko občin celo sama pozivala, naj sklenejo pogodbo. Maja 1936 je Kozler že sporočil komisiji za likvidacijo agrarne reforme, da je prodaja na Barju končana. Avgusta istega leta je komisija določila kot zadnji rok 1. december, vendar ga je morala zaradi zapletov v katastrskih občinah, ki so ležale bližje gradu, podaljšati do 15. maja 1937. Končni uspeh tudi tu ni izostal, saj le za katastrski občini Lužarji in Sv. Gregor ne moremo govoriti o popolnem uspehu. Očitno je bila tu velika revščina. Navedli bomo le en primer. Frančiška Petrič iz Črneca je dobila v katastrski občini Sv. Gregor travnik v izmeri 1,27 ha. Do neposrednega sporazuma z veleposestnikom ni prišlo, temveč je prejela le odlok, ki je bil izdan 29. maja 1937. V njem je bilo zapisano, da mora Privilegirani agrarni banki plačati 3120,20 din v 30 letih s 5 % obrestmi. V 30 dneh bi morala plačati v fond za kolonizacijo 64 din, v naslednjih dveh letih pa še enkrat isto vsoto. Stroški za geometra so znašali 189 din za ha, torej 239,27 din. Teh stroškov pa Frančiška Petrič ni zmogla, saj v predpisanem roku ni plačala niti 64 din. Čeprav je zakon predpisoval dosledno postopanje, so ji šele 10. novembra izdali odlok o odvzemu. Občina je potem to parcelo razglasila za prsto. Do 1. decembra bi morala potem sporočiti banovinski upravi, kdo naj bi jo dobil. Občina je dva dni po roku predlagala, naj zemljo dobi Alojzij Ogrinc iz Podkoglja in banovinska uprava mu je 29. decembra izdala ustrezen odlok. Proti temu pa se je v zakonitem roku pritožil Janez Turk iz Novega pota. V svoji vlogi je navedel, da se je že pravočasno prijavil na občini in da ga ta ni hotela upoštevati, marveč se je odločila za Ogrinca, ki »je pomožni cestar in ima vsled tega stalen zaslužek in ni navezan na agrarno reformo.« Kot svojo prednost, v bistvu pa revščino, je poudarjal številnost družine, ki je štela 7 članov, da ima le kaka 2 orala lastne zemlje, ki je malo rodovitna in z njo ne more prehraniti svoje družine in da je doslej prejel le 4160 m² zemlje na račun agrarne reforme. Parcela, za katero prosi, leži le kakih 10 minut od njegove domačije, Ogrinc pa stanuje uro hoda daleč. Komisija za likvidacijo agrarne reforme je zahtevala od občine dodatna pojasnila. Izkazalo se je, da so za parcelo, ki je bila odvzeta Frančiški Petrič, kandidirali 4 interesenti. Od teh je bil eden brez otrok, Turk jih je imel 5, Ogrin 4, zadnji kandidat pa tudi 5, vendar je bil lovski čuvaj. Kot vse kaže, so bili ravno ti dodatni viri zaslužka odločilni, da so se odločili za Turka in mu 12. februarja 1938 izdali ustrezen odlok.³⁰ Dejansko je boj za

parcelo, ki je bila odvzeta revežu, potekal med štirimi, ki so bili Petričevi zelo podobni. Premoženja z njo si tudi Turk ni pridobil. Postal je le malo manjši revež kot ostali. Ob vsem tem boju za zemljo vznikne vprašanje, koliko so površine, ki so jih kmetje dobili z agrarno reformo, vplivale na izboljšanje njihovega ekonomskega položaja. Do popolnega odgovora bi verjetno težko prišli, delno pa je nakazan že zgoraj. Nedvomno pa je, da je bila večina parcel tako majhna, da se položaj prejemnikov znotraj »hierarhije« vaške revščine ni bistveno spremenil. Zlasti velja to za nebarjanske subjekte agrarne reforme. Posebno obravnavo pa bi zaslužili še sosedski odnosi novih lastnikov. Parcele, ki so jih namreč delili, so bile precej velike in nanje je vodila običajno le ena pot. Ob razparcelizaciji pa je bilo treba zagotoviti dostop na vse nove njive, travnike in obdelovalne pašnike. Mnogi niso hoteli, da bi čez krpo zemlje, ki so jo dobili, bila speljana še pot. Nekateri so bili prepričani, da so dobili premalo v primerjavi z drugimi, da bi bila zanje sosednja parcela primernejša, motile so jih sence sosedovih dreves... Začeli so iskati pravico pri oblasteh in sodiščih, vse seveda s pomočjo advokatov ali zakotnih pisarjev, ki tudi niso bili bistveno cenejši. Posebej je bil aktiven pri iskanju »pravice« I. O. iz Brloga, ki je razne organe dobesedno zasipaval s svojimi vlogami.³¹ Na ta način so mnogi posamezniki kratkotrajno izboljšanje svoje revščine hitro zamenjali za še večjo bedo.

OPOMBE

1. Osnovne podatke in normativne akte povzemanam po razpravi: Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. ZC 18, 1964, str. 173—189. Glej tudi Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, str. 179—182. — 2. Primerjaj Stane

Granda, Razpad posesti knezov Auerspergov na Kranjskem. Kronika 28, 1980, str. 201—212. — 3. SBL, str. 542—544. — 4. Majda Smole, Graščine na bivšem Kranjskem, rokopis, str. 457—459. — 5. A SRS, fond Agrarne reforme, fasc. Ortnek, Oskar Kozler, Spiski banske direkcije in banske uprave (dalje citiram A SRS, Agrarna reforma Kozler, Spisi...). Poročilo Alojzija Klavsca podpredsedništvu deželne vlade za Slovenijo 8. 4. 1919. — 6. Krajevni leksikon Dravske banovine, str. 220—221. — 7. kot op. 5: — 8: A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... 9: A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... Podatki so deloma znani v absolutnih vsotah, deloma pa so izračunani na podlagi 5% prispevka. — 10. Iz dokumentov ni razvidno, ali so bili nekateri delavci dejansko vključeni v to stranko ali pa je bil njen član le Klavs. — 11. A SRS, Agrarna reforma Kozler, Spisi... — 12. Olga Janša, Agrarna reforma:: str. 177. — 13. A SRS, fond Agrarne reforme, fasc. Ortnek, Oskar Kozler, Subjekti objekti in tehnični elaborat dalje citiram A SRS, Agrarna reforma Kozler, Subjekti... Zapisnik z dne 8: 11: 1925: — 14. Ravno tam. — 15. Ravno tam. Pritožbe kmetov iz Lužarij in Sv. Gregorja je pisala ista roka. V nekaterih primerih kmečkih pritožb, ki jih omenjam na tem in tudi nadaljnjih mestih, je večino kmetov podpisal kar pisec pritožbe. — 16. Ravno tam. — 17. Ravno tam. — 18. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... — 19. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 20. Prej so kmete zastopali predstavniki občinskih agrarnih odborov, tokrat pa so to predstavniki političnih občin. Pomembna je tudi ugotovitev, da niso bili kmetje ob obdelovalne površine. — 21. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 22. Ravno tam. — 23. Ravno tam, podpisan Milan Mravlje. — 24. Ravno tam. — 25. Ravno tam. — 26. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Spisi... — 27. Grofje Auerspergi so že tak primer. — 28. V dvajsetih letih ga je zastopal dr. Vinko Zorc iz Ljubljane. — 29. ZAL — MAL, Fond dr. F Luckmanna, fasc. 16. — 30. A SRS, Agrarna reforma, Kozler, Subjekti... — 31. Ena izmed nižjih pritožbenih instanc je višji poročala, da njegovih stalnih pritožb sploh več ne obravnava, ker sicer njeni uradniki ne bi mogli delati nič drugega.